

Ralf Pittelkow

OM LITTERATUR SOM SOCIALT FÆNOMEN (SEMIOLOGISKE NOTER)

1. "On peut donc concevoir une science qui étudie la vie des signes au sein de la vie sociale. . . . nous la nommerons sémiologie" (1) hedder det i Ferdinand de Saussures "Cours de linguistique générale". Der gik imidlertid en årrække, før denne afgrænsning af en omfattende tegnvidenskab for alvor blev udmøntet i en videnskabelig praksis, der nødvendigvis måtte og må omfatte en række fagområder, som traditionelt har været indbyrdes adskilte. Eftersom det, der normalt benævnes litterære værker, er at betragte som tegnmanifestationer, må litteraturvidenskaben principielt betragtes som en del af semiologien. I Saussures definition er imidlertid underforstået diverse fundamentale specifikationer m.h.t. tegnvidenskabens teoretiske fundament. Enhver tale om tegn- eller betydningsfænomener bør ikke nødvendigvis betegnes semiologi, dels består den mulighed, at en sådan tale ikke bestemmer sit objekt som betydningsfænomen (hvad det altså vil være for en semiologisk betragtningsmåde) og dels kunne man forestille sig, at denne bestemmelse, selv om den faktisk forelå, var baseret på et uacceptabelt teoretisk grundlag. Den restriktive fastlæggelse af semiologien refererer til den strukturelle lingvistik, eller mere præcist: den strukturelle fonologis begrebsapparat. Herom hedder det hos Lévi-Strauss: "La phonologie ne peut manquer de jouer, vis-a-vis des sciences sociales, le même rôle rénovateur que la physique nucléaire, par exemple, a joué pour l'ensemble des sciences exactes." (2). Imidlertid var springet fra lingvistikken til litteraturvidenskaben på en gang nærliggende og kompliceret: nærliggende, fordi begge videnskabsgrene havde sproglige manifestationer (sprog her i snæver lingvistisk forstand) som objekt og som følge deraf havde eller kunne have visse generelle principper og mere specifikke modeller fælles, kompliceret, fordi lingvistikken i vid udstrækning havde negligeret semantikken, og fordi den i det store og hele begrænsede sine analyser til størrelser inden for sætningsgrænsen. I henseende til de to sidste punkter betød Lévi-Strauss' myteanalyser, hvor der opereredes med omfattende semantiske størrelser ("mytemer"), et væsentligt fremskridt, men endnu mere afgørende var måske A. J. Greimas' forsøg på at etablere en strukturel semantik i bogen "Sémantique structurale" (3) – dette til trods for bogens mange og løjnefaldende mangler. Sagt i korthed var og er det væsentlige ved bogen snarere den givne formulering af problemstillingerne end behandlingen af dem. I det følgende behandles i stærkt sammentrængt form visse af de aspekter hos Greimas, som direkte kan knyttes til den litterære analyse.

2. Et litterært værk bestemmes hos Greimas som et semantisk mikro-univers d.v.s. som en forholdsvis afsluttet betydningsmanifestation med udpræget element-redundans. Denne redundans er forudsætningen for værkets status som sammenhængende meddelelse, den konstituerer det, der kaldes *isotopien* eller isotopier (= den semantiske sammenhæng). Etableringen af sådanne isotopier i analysen er i den greimasianske terminologi ensbetydende med en *reduktion*, der selvfølgelig sker på baggrund af en eller anden form for pertinensprincip (man kunne kalde det tolkningsaspektet). Det er karakteristisk for de betydningsstrukturer, der er resultatet af reduktionsprocessen, at de ikke er bundet til litteraturen som medium, at de kan manifesteres i andre sprogsstanser end den lingvistiske i snæver forstand (f.eks. film, ballet, mimik).

Isotopibegrebet er etableret på yderst pragmatisk grundlag. Ræsonnementet lyder noget i retning af: eftersom et givet syntagma optræder som en sammenhængende meddelelse, må der være betydningsstørrelser (kaldet klassemer), der er fælles for elementerne (sememerne) i syntagmet. Ordet "fælles" skal imidlertid tages med forbehold. Strengt taget er det ikke sådan, at alle sememer skal "rumme" disse klassemer, men der må være tale om en vis redundans. Konsekvensen af denne betragtningsmåde bliver, at de elementer, der ikke ved redundans danner basis for reduktionen falder bort som ikke-pertinente (de kan evt. tildeles en form for stilistisk pertinens). Isotopierne er at betragte som en art udsagn, der ophæver (i betydningen "hæver op") de manifesterede sekvenser i sig. Det viser sig imidlertid ofte i forbindelse med konkrete analyser, at en ret omfattende del af ikke-pertinente elementer udgør hele sekvenser, som ikke indgår i denne "ophævelse", som falder udenfor på en eller anden måde. Under ét at betegne de ikke-pertinente størrelser som specifikationer af de overordnede isotopier, som man hyppigt gør det med en hurtig gestus, forekommer derfor temmelig ufrugtbart. Men under alle omstændigheder står man tilbage med betydningsuniversets lukning (f.eks. i kraft af overordnede paradigmer som liv vs død, troskab vs forræderi, kærlighed vs had – i en mere traditionel terminologi ville man sige, at værket "handler om" eller "drejer sig om" forholdet mellem livet og døden etc. I øvrigt er skridtet herfra til at tale om værkets essens ikke særlig stort.) plus nogle "rester", der eventuelt kan bestemmes nærmere ved at sammenholdes med andre tekster (i.e. betydningsforløb). Dette sidste indikerer, at man, hvis man antager Lévi-Strauss' krav om, at "le modele doit être construit de telle façon que son fonctionnement puisse rendre compte de tous les faits" (4) hyppigt må forlade den strikte autonomitænkning (jeg ser her bort fra, at dette krav i en vis forstand er uopfyldeligt – nemlig hvis man ikke præciserer formuleringen i retning af "alle iagttagne kendsgerninger" – og at der under alle omstændigheder kun vil være tale om en tilnærmelsesvis opfyldelse af det). Spørgsmålet er imidlertid, om den greimasianske

betragtningssmåde som helhed kan accepteres, d.v.s. om man bør operere med universets lukning og kun betragte overskridelser af autonomien som en slags opsamlingsheat. Greimas ville utvivlsomt mene (og med rette), at der kun er tale om en lukning i en foreløbig forstand, idet der ikke er noget i vejen for, at sammenholde værkanalysens resultat med andre sociale forløb. Men heller ikke en sådan formulering angående det litterære værks placering i en social interaktion er ganske uproblematisk. Til belysning af dette forhold vil det være særdeles relevant at inddrage den marxistiske fastlæggelse af den samfundsmæssige overbygnings og mere specielt litteraturens status.

3. I næsten al marxistisk litteraturforskning spiller afspejlingsmetaforen en fremtrædende rolle (undertiden som objekt for kritik). Der tales om, at litterære værker på en eller anden måde afspejler eller bør afspejle forholdene i den samfundsmæssige basis, eller anderledes formuleret, at de repræsenterer en klassebestemt strukturering af verden. Afspejlingsbegrebet har dels en deskriptiv, dels en normativ anvendelse, og i begge tilfælde gælder det, at denne anvendelse ingeniunde er entydig. Til belysning af det deskriptive aspekt kan tages nogle citater fra Marx' og Engels' skrifter. Følgende slagordsprægede citat fra "Zur Kritik der politischen Ökonomie" udlægges ofte som en påstand om entydig og ensidig determinering fra basis til overbygning: "Det er ikke menneskets bevidsthed, der bestemmer dets væren, men omvendt dets samfundsmæssige væren, der bestemmer dets bevidsthed". Fastholdes den omtalte udlægning, kan man her tale om afspejling på baggrund af en temmelig direkte kausalsammenhæng. Mere væsentlige end denne hyppigt citerede og relativt intetsigende formulering er dog de steder hos både Marx og Engels, hvor den præciseres. Således hos Engels: "Der er ikke tale om, at den økonomiske situation er *årsag, alene aktiv* og alt andet kun passiv virkning. Men der er tale om vekselvirkning på grundlag af den økonomiske nødvendighed, der i *sidste instans* er afgørende." (5). Og andetsteds (6): "Således er det med alt andet tilfældigt og tilsyneladende tilfældigt i historien. Jo længere det område, som vi netop undersøger fjerner sig fra det økonomiske og nærmer sig det rent abstrakt ideologiske, desto mer vil vi finde, at det udviser tilfældigheder i dets udvikling, desto mere forløber dets kurve i zig-zag. Men tegn kurvens gennemsnitsakse, så vil De finde, at jo længere den betragtede periode og jo større det behandlede område er, desto mere vil denne akse nærme sig et parallelt forløb i forhold til den økonomiske udviklings akse." De to citater berører hver for sig de to fundamentale aspekter i forbindelse med den givne problematik, nemlig henholdsvis interaktionsaspektet (eller procesaspektet) og homologiaspektet (eller afspejlingsaspektet). Der er i det første citat tale om en understregning af kompleksiteten i de sociale sammenhænge (7). De to aspekter tages op i sammenhæng, men på en

noget anden måde i følgende Marx-citat: "Den *religiøse* elendighed er på én gang *udtryk* for den virkelige elendighed og *protest* mod den virkelige elendighed." (8). Her angives ideologien altså ikke blot som determineret/afspejlende, men også som *kritisk forholden sig til* den materielle væren. Religionen som ideologisk fænomen får dermed status som tvetydighed, som en slags kompromis mellem en negerende og en affirmerende instans (på samme måde som drømmen og neurosen for psykoanalysen er et kompromis mellem en drift-instans og en censur-instans). Betegnelsen "udtryk" i det citerede er i sig selv tvetydig: 1) religionens nødvendighed er et udtryk for (bunder i) den virkelige elendighed, 2) de religiøse betydningskategorier er udtryk for (afspejling af) socio-økonomiske kategorier. Det sidste aspekt fremtræder ikke direkte her, men i Kapitalens afsnit om varens fetichkarakter (9) understreges homologien mellem kristendommens kultus af det abstrakte menneske og det menneskelige arbejdes abstrakte status i et samfund af vareproducenter.

Det kritiske moment, som omtales i ovenstående citat, er ikke etableret i og med afspejlingsfunktionen, men er forbundet med de betydningsstørrelser, der er resultat af en sublimering af det, Feuerbach og den unge Marx kalder de menneskelige væsenskræfter. Mindre ontologiserende kunne man tale om referencer til fortrængte udfoldelsesmuligheder, hvilket f.eks. gøres i en vis freudo-marxistisk tradition. Men selve afspejlingen kan også hævdes at have en kritisk funktion. Afspejling funderet i proletariats (sande) klassebevidsthed er ensbetydende med indsigt i sociale mekanismer og fungerer derfor som afsløring over for den borgerlige ideologis tågeslør. Den kan og bør m.a.o. bruges i den revolutionære kamp (10). Hermed er vi inde på den normative side af afspejlingsmetaforen. Til dette punkt vil vel næsten alle marxistiske kritikere kunne enes. Men når det nærmere skal fastlægges, hvad der egentlig kan accepteres som afspejling, hører enigheden op, hvilket kommer til udtryk i de stadigt opblussende realisme-diskussioner. Det er ikke meningen i denne sammenhæng at omtale de forskellige synspunkter. Kun et enkelt citat hos Georg Lukacs skal anføres, idet det knytter forbindelsen tilbage til de indledende afsnit: "Enhver betydelig realist bearbejder — også med abstraktionens midler — sit oplevelsesstof for at nå frem til den objektive virkeligheds lovmæssigheder, til den samfundsmæssige virkeligheds dybereliggende, skjulte, formidlede, ikke umiddelbart iagttagelige sammenhænge. Da disse sammenhænge ikke ligger umiddelbart ved overfladen, da disse lovmæssigheder manifesteres sammenflettet, uensartet, kun som tendens, opstår der for den betydelige realist et uhyre stort kunstnerisk og verdensanskuelsemæssigt arbejde: nemlig for det første den tankemæssige opdagelse og den kunstneriske formning af disse sammenhænge, for det andet, og uadskilleligt herfra, den kunstneriske tildækning af de ved abstraktion etablerede sammenhænge. . . . Det er den kunstneriske enhed af væsen og ytrings-

form (Erscheinung). Jo mangfoldigere, rigere, mere sammenflettet, "mere snu" (Lenin) den er, jo stærkere den griber livets levende modsigelse, den levende enhed i modsigelsen mellem de samfundsmæssige bestemmelsers rigdom og enhed, desto større og dybere bliver realismen." (11).

5. Begrebet om enheden i modsætningen mellem sociale bestemmelsers rigdom og enhed (et administreret spændingsforhold) udgør det væsentligste kriterium for bedømmelse af litterære værkers kvalitet hos mange andre marxistiske kritikere. Således også hos Lucien Goldmann, hvor enhedens (den dybereliggende sammenhængs) karakter specificeres. Her tales der om, at store værker rummer en sammenhængende *vision du monde* (12), der tenderer mod at være homolog med en *vision du monde* knyttet til et givet *kollektivt eller transindividuelt subjekt* (i reglen en klasse). Goldmanns opmærksomhed er med dette som udgangspunkt først og fremmest rettet mod homologi-relationer og signifikante ulighedsrelationer mellem det litterære værk og en instans uden for det. Dog taler han sine steder om en funktionel relation, der imidlertid er temmelig vagt bestemt. (Det nærmeste, han kommer en mere præcis angivelse af den funktionelle relation, er nok talen om de store værkers klagorende funktion: mens den sociale virkeligheds dybereliggende tendenser artikuleres forholdsvis usammenhængende og til dels præget af modsigelser i forbindelse med det kollektive subjekt, betegner værkernes sammenhængende *vision du monde* en ophævelse af (de tilsyneladende) modsigelser — evt. gennem en syntese — jvf. i øvrigt Lukacs. Udgangspunktet for en goldmannsk placering af litteraturen i en social sammenhæng er således to signifikante emnetotaliteter. Den analytiske tendens er rettet mod etablering af homologi, hvilket i sig selv rummer en fare for, at der (ikke mindst i den litterære emnetotalitet) hugges en hæl og klippes en tå. Etableringen af en homologi forudsætter en bortreducering af materialiserede forskelle for at "nå frem til" de fundamentale *vision du monde*-kategorier (der vel at mærke, en *pointe*, som ikke beskæftiger Goldmann, altid allerede optræder som materialiserede forskelle i beskrivelsesdiskursen). Der er principielt tale om en reduktionisme af samme art som hos Greimas. Ligheden kan specificeres yderligere: Til de tre analytiske niveauer hos Greimas: dybdestrukturen, overfladestrukturen (det antropomorfe niveau) og manifestationen (det stilistiske niveau) svarer i temmelig høj grad Goldmanns angivelse af den litterære skabens tre niveauer: a. udviklingen af en verdensanskuelse b. transponeringen af denne til et imaginært, men sammenhængende eller næsten sammenhængende univers af karakterer og individuelle situationer c. udtrykket for dette univers i et sprog, dannet af en samling mikro-strukturer, som står i funktionel relation til den globale struktur i dette univers (13).

Det er således ikke helt urimeligt at betegne Goldmanns genetiske

strukturalisme som en udvidet (omend mindre specifikt semiologisk og dermed i en vis forstand mindre reflekteret) greimasianisme (NB: der er ikke tale om at postulere et påvirkningsforhold). Det vil derfor være naturligt at have Greimas (og med ham andre strukturalister) in mente i forbindelse med følgende kritik af det, man kunne kalde homologi-reduktionismen: 1. Der er en reel fare for, at man som reduktionens output får relationerede kategorier, der er af så generel karakter, at man på baggrund af dem kan få hvad som helst til at ligne hvad som helst. 2. Reduktionen tager sigte på (og den dertil svarende generering af manifestationen udgår fra) ét system. Der er altså groft sagt tale om et indbygget postulat om, at alt i sidste instans kan reduceres til det samme. Alternativet må være, at man opererer med flere irreduktible systemer, hvilket selvfølgelig ikke udelukker, at de er ordnet i en indbyrdes dominansstruktur (14), hvis elementers interaktion er baggrunden for beskrivelsen af kombinationen af betydningselementer i værket. Imidlertid er reduktionen hos Goldmann ikke total i den forstand, at værkets mangfoldighed (der i Greimas' sprogbrug må placeres på det stilistiske niveau) i sig rummer et kritisk moment – det refererer dels til fortrængt libido, dels til en tilbagevist alternativ vision du monde – men dels er der (i det mindste i de værdifulde værker) tale om en administreret eller harmoniseret mangfoldighed (enhedens dominans over mangfoldigheden), dels er det vanskeligt at acceptere det postulat, at det kritiske moment må lokaliseres på det stilistiske niveau, mens de fundamentale (eller "fundamentale") kategorier er aksiologisk entydige – jvf. Marx-citatet om religionen som på én gang udtryk for og kritik af de herskende tilstande. 3. Litterære værker og det kollektive subjekts vision du monde relateres som to *kendsgerninger*, mens den *produktion*, den etablering af differenser, der sætter værket, i udstrakt grad negligeres. Dette hænger sammen med den manglende præcisering af, hvad der skal forstås ved en funktionel relation. 4. Det er nok ikke nogen tilfældighed, at Goldmann flere steder understreger, at den kollektive bevidsthed ikke er nogen i sig selv hvilende substans, hvorved han markerer afstanden til Hegel, reduktionisten par excellence. Tilsyneladende har Goldmann følt det påkrævet, hvilket strengt taget ikke kan undre. Men til trods for denne afgrænsning synes Goldmanns opfattelse af den historiske dialektik ikke ganske uproblematisk. Sagt i korthed er problematikken denne: skal historien bestemmes som interaktion eller selvbevægelse? (man kan selvfølgelig operere med forskellige interaktionsgrader og -retninger). At de historiske afstruktureringer og struktureringer, Goldmann taler om (det forekommer i øvrigt positivt, at der i *denne sammenhænge* tales om struktureringsprocesser, så den absolutte dikotomi struktur vs praksis undgås), ikke skal opfattes som knyttet til en selvbevægende substans, kan man vel formode, men en mere explicit reflekteret holdning til problemstillingen kunne synes påkrævet.

Goldmann taler et enkelt sted om en typologi af vision du monde'er. Med andre ord er de relaterede invariable, der statuerer la vision du monde, kategorier med en meget generel status (ellers ville en typologisering være umulig). Dette leder naturligt tanken hen på Lévi-Strauss' catégories de l'ésprit humain. I begge tilfælde kan man opfatte kategorierne som den ikke-sproglige forudsætning for sproglig praksis – en slags competence (jvf. Chomsky), der i det mindste hos Lévi-Strauss er ontologiseret. Beskrivelsen af denne forudsætning bliver derved en åndens (bevidsthedens) selvgenkendelse. Denne problemstilling er meget omfattende og skal kun berøres her for at fastholde en betragtningsmåde, der kan siges at ligge tendentielt og uformuleret i den form for reduktionisme, der behandles her: genereringen går fra *ideer* til *sprog* d.v.s. fra *enhed* (essens) til *differenser*, og relateringen af essenser kan kun ske ved betegnelser som "det samme" eller "det modsatte". Greimas' dybdestruktur, Goldmanns vision du monde og Lévi-Strauss' kategorier angiver i større eller mindre grad en betydningslukning, idet de optræder som enheden, fundamentet, det, hvorfra mangfoldigheden udgår og ikke som det tilblivne i en differeringernes mangfoldighed (15).

6. Et bemærkelsesværdigt forsøg på at komme ud over reduktionismens skavanker findes hos Jean-Paul Sartre, teoretisk klarest artikuleret i "Questions de méthode", indledningsafsnittet til "Critique de la raison dialectique". Det hedder således her: "de mest konkrete betydninger kan på ingen måde reduceres til de mest abstrakte". Dette er ikke ensbetydende med at isolere værket fra den sociale sammenhæng, tværtimod advarer Sartre netop mod autonomitanken, som er ensbetydende med en værk-fetischisme. Men værktekstens relatering til andre tekster (16) må ikke, som det ifølge Sartre er tilfældet i den traditionelle marxistiske kritik, arte sig som en negligering af den sociale interaktions kompleksitet. Sartre kalder sin analytiske fremgangsmåde for den *progressive-regressive metode*, hvilket angiver analysens "bevægelser" med udgangspunkt i det givne objekt (værket). Regressionen er det analytiske moment, fastlæggelsen af de forskellige tekster, som værket ses i forhold til (og som til en vis grad "findes" på baggrund af værket), mens progressionen er det syntetiske moment, fastlæggelsen af den komplekse interaktion. De enkelte tekster (eller niveauer) er hierarkisk ordnede med forfatterens klassetilørsforhold (dels i barndommen via forældrene, dels som voksen) eller rettere relationen produktivkræfter-produktionsforhold, der determinerer klasserelationerne, som det fundamentale eller som det hedder: mest abstrakte niveau. Værkets placering i denne sammenhæng foregår ikke på atomistisk basis – til "livets" interaktion svarer værkelementernes kombination – der for så vidt også er en interaktion som elementernes betydning bestemmes i konteksten – eller anderledes formuleret: teksternes (elemen-

ternes) *autofunktion* angiver potentieller, der realiseres og derved fastlægges nærmere i kraft af deres *synfunktion* (17).

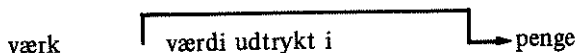
Etableringen af værktotaliteten kan betegnes som objektiverende overskridelse af en given situation: "Det er ikke ene og alene det abstrakte valg at skrive, som er det specielle ved Flaubert, men valget at skrive på en bestemt måde, det er kort sagt den særegne betydning — inden for rammerne af den samtidige ideologi — som han giver litteraturen som *negation* af sin oprindelige tilstand og som objektiv *løsning på sine modsigelser*." (Jeg fremhæver) (18). Den ikke-mekanistiske understregning af værket som specificitet d.v.s. som resultat af en omformender proces (transformation/produktion) er evident. Det må i øvrigt være centralt i denne sammenhæng at fastholde, at det *projekt*, der er udgangspunktet for overskridelsen som *praksis*, ikke er nogen før-sproglig størrelse i betydningen et bevidstheds-"rum", der ligger før differentieringen. Projektet er altid-allerede struktureret — Sartres formuleringer forekommer imidlertid ikke klare på det punkt.

7. Man savner hos Sartre en fundering af produktionsaspektet i en refleksion over tegn- og tekstbegrebet, først og fremmest over det såkaldte immanens-problem. Semiologisk anskuet har immanens-problematikken — spørgsmålet om betydningens "placering" i forbindelse med et givet sprogligt forløb — to sider, som i høj grad hænger sammen: for det første tales der om immanens i den forstand, at le signifié er beliggende et "sted" i (eller bag) de materielt (skrift/tale) fremtrædende differenser (le(s) signifiant(s)). Hjelmslev taler således om en ud-tømmende beskrivelse — hvad er det, der skal tømmes? For en sådan tankegang, der paradoksalt nok forener naiv empirisme og hegelianisme (19) er beskrivelsens funktion at ekstrahere de ideer/egenskaber, som er til stede i objektets materielle fremtræden. For det andet angiver begrebet betydningsimmanens i forbindelse med litterære værker, at betydningsfastlæggelsen foregår udelukkende på baggrund af den autonome værktotalitet. Den første form for immanens-betragtning ses sjældent artikuleret explicit, den optræder først og fremmest som tendens d.v.s. som ikke-reflekteret selvfølgelighed (der skal nok være dem, der mener, at der er tale om ren og skær sproglig konvention — "i *virkeligheden* menes der. . ." — idet de således fastholder forestillingen om bevidsthedens førsproglige uskyld). Endnu er det ikke "lykkedes" at angive det immanente signifiés nærmere placering, og jagten kan fortsætte til det en skønne dag bliver klart, at den i sig selv værende, ubesmittede idé, der blot skjuler sig, ikke hører nogen steder hjemme, idet le signifié kun er til stede gennem en signifiant-instans' artikuleren. Hvis man ved signifiants forstår de etablerede differenser, kan sagen formuleres paradoksalt på følgende måde: le signifié er altid allerede i signifiant-position (20) d.v.s. at den altid er struktureret, hvortil kommer, at et givet

forløbs signifié altid realiseres som oversættelse til en *ny* signifiant-instans. Dette sidste forhold kunne også angives ved at sige at le signifié ikke befinder sig i eller på den anden side le signifiant, men tilordnes denne ved en operation. Dette er ensbetydende med en "opfattelse af tegnet ikke som "association", men som *udsagn*" (21). Betragter man det litterære værk som tekster, der er tilordnet andre tekster som signifié, må det være en central opgave at beskrive reglerne for denne tilordning (man kunne også tale om de fungerende oversættelsesmekanismer). En sådan beskrivelse går ud over forestillingen om værket som et afsluttet, lineært forløb, til fordel for forestillingen om værket som indgående i et tilordnings-, oversættelses- eller produktionsmønster, hvor visse instanser (f.eks. en ideologi) tilordner signifié-instanser (f.eks. et litterært værks tekster) til signifiant-instanser (f.eks. "virkeligheden") d.v.s. hvor visse instanser angiver regler for teksters oversættelse af andre tekster, regler for produktion af en "forholden sig til". En afskæring af referenten (eller bedre referent-instanser), det, som værket tilordnes efter bestemte regler, er ensbetydende med beskrivelsens amputering af socialiteten i videste forstand og dermed med en negligering af tekstproduktionen som politisk praksis i videste forstand.

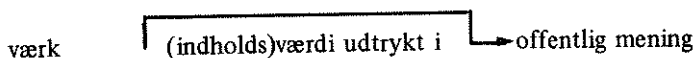
8. Når der tales om værktekster (i flertal) og om disse relateret til andre tekster, er det ensbetydende med en afvisning af et ekstremt holistisk værkbegreb (jvf. afsnit 2.). På den anden side fungerer det litterære værk faktisk som et afgrænset socialt fænomen, som et "sted" i den sociale totalitet. I sin egenskab af socialt fænomen kan værket siges at fungere på to niveauer, angivet ved betegnelserne *bog-vare* og *betydningsunivers* (22). Både som bog-vare og som betydningsunivers bestemmes værkets status af den kommunikationsstruktur, det indgår i.

Den litterære producent sælger ganske vist ikke sin arbejdskraft i samme absolutte forstand som det er tilfældet i forbindelse med andre former for produktion, idet hun/han i princippet selv ejer sin arbejdskraft under selve produktionen, men hun/han behersker ikke selv distributionsapparatet, hvorfor dette fremstår som en fremmed magt over for ham/hende. Salget af arbejdskraft foregår dermed indirekte, idet producenten afsætter sit produkt til indehaveren af distributionsapparatet (forlæggeren). Produktet er så trådt ind i det økonomiske kredsløb d.v.s. at det statueres som abstrakt værdi i Marx' forstand (23). Forfatterens konkrete arbejde konverteres hermed til abstrakt arbejde, til produktion af merværdi og etablering af forlæggerens profit (24). Værkets værdi som vare udtrykkes ved den generelle ækvivalent: pengene. Der er altså tale om følgende udtryksrelation:

Værkets status som vare (som abstrakt værdistørrelse) er en følge af den givne kommunikationsstruktur, hvis fundament er produktion for markedet d.v.s. med henblik på bytning (i bytningen fungerer værket som abstrakt bytteværdi — de enkelte værkers konkrete egenskaber, deres brugsværdi, realiseres ikke i byttehandlingen men i konsumeringen).

Til bytteværdiens udtryksrelation (med penge som udtryk) svarer en udtryksrelation i forbindelse med værket som betydningsunivers. Ligesom "kvantum samfundsmæssigt nødvendigt arbejde" angiver en lov eller regel for, hvordan den konkrete investering af energi i arbejdet kan abstraheres og oversættes til bytteværdi, er der naturligvis tale om kriterier for oversættelse af betydningsuniverser (jvf. afsnit 7). Varens bytteværdi udtrykkes i penge (der kun behøver at sættes ideelt for at fungere som værdimåler), betydningsstørrelser (tegns) værdi udtrykkes i lingvistiske tegn. Imidlertid må en analyse, der tager sigte på en historisk afgrænset samfundsformation, operere med restriktive love i forhold til de generelle (eller formelle) regler for lingvistisk oversættelse. Man kan tale om en analogi til bogvarens produktion for markedet, nemlig produktion af betydningsuniverset for offentligheden, hvorved den offentlige mening sættes som en historisk bestemt oversættelsesinstans, som generel ækvivalent. At den er historisk bestemt er her ensbetydende med, at den har status som ideologisk fænomen. Der fremstår altså følgende udtryksrelation:

Denne oversættelse til den offentlige mening karakteriseres af Sartre (i forbindelse med Flauberts "Madame Bovary") som en fremmedgørelse: "hvis man kort sagt opfatter den (romanen, R.P.) i den *konkrete betydning*, som den stadig bevarer i det øjeblik, hvor den undslipper sin forfatter, og samtidig udefra som et objekt, som man skal lade udvikle sig i frihed, så kommer den pludselig i modsætning til den objektive virkelighed, som den har for *den offentlige mening*, for myndighederne og for de samtidige skribenter. . . . Vi må så spørge os, hvilken art realisme dette publikum forlangte, eller, om man vil, hvilken art litteratur det forlangte under dette navn, og hvorfor det krævede det. Dette sidste moment er vigtigt: *det er simpelt hen fremmedgørelsens moment*. . . . Men samtidig kaster hans værk nyt lys over epoken, det sætter os i stand til at stille historien et nyt spørgsmål: hvordan måtte denne epoke være for at kræve

denne bog og for deri *løgnagtigt at finde sit eget billede*. Vi er her ved kernepunktet i den historiske handling, eller i det, som jeg gerne vil kalde misforståelsen." (Jeg fremhæver, Sartres fremhævelser slettet, R.P.).

Både værket og den offentlige mening er resultatet af en produktion, som varen inklusive den som generel ækvivalent optrædende er det. Fortrængningen af produktionsaspektet er et centralt karakteristikon for den såkaldte vare-fetischisme: "de af hinanden uafhængige privatarbejders specifikt samfundsmæssige karakter består i deres lighed qua menneskeligt arbejde og *antager form af arbejdsproduktets værdikarakter*." (Jeg fremhæver, R.P.) (25). Dette indvirker naturligvis på ækvivalentformens status: "Af forglemmelsen af ækvivalentformens genese opstår overvurderingen af dens rolle" og "Det er ved *udviskningen af en genese* at fetischismen opstår. Ved udviskningen af historien." (26). At man i forbindelse med den offentlige mening (og i den offentlige mening) som generel ækvivalent negligerer produktionen, medfører den ideologiske læsemådes evidens. Ligesom det hos Marx hedder, at en vare ikke synes at blive til penge, fordi de andre varer udtrykker deres værdi i den, men at omvendt de andre varer synes at udtrykke deres værdier i den, fordi den er penge, kan man sige, at den historisk-socialt betingede etablering af oversættelsesmekanismene og kriterierne for dem ikke synes at give de ideologiske læsninger en evident rigtig status, men at omvendt disse læsningers evidente rigtighed konstituerer oversættelsesmekanismernes og kriteriernes art. Eftersom den offentlige menings ideologiske læsemåde er fastlagt a priori (27) – ved visse ubevidste love eller regler – får den en karakter af *reproduktion* eller *selvbekræftelse*. Det selvbekræftende, det at oversættelsen (struktureringen) af omverdenen (in casu litterære værker) altid falder på samme "sted" i det tekstuelle rum, giver anledning til en ophobning af mening, nærmere betegnet af evident mening d.v.s. sandhed(er) (jvf. i øvrigt et begreb som livserfaring). Et mere reflekteret, "videnskabeligt" sandhedsbegreb, garneret med mere eller mindre udbyggede verifikations- og/eller falsifikationsprocedurer ændrer ikke ved dette fundamentale forhold, så længe forestillingen om sandhedsværdi er knyttet til en forestilling om tilnærmelse til det faktiske objekt, mens beskrivelsens karakter af strukturerende praksis (signifié-tilordning) og denne praksis' betydning for en mere omfattende social interaktion forbliver uproblematiske størrelser.

Den konkrete produktion af differenser (spor, betydning) er en statuering af entiteter, mens den ideologiske læsning statuerer identitet (id-entitet) i dobbelt forstand: 1. den er som nævnt selvbekræftende, meningen placeres på samme "sted". 2. dette "sted" er restriktivt i forhold til den tekstlige udfoldelse (den mulige læsning), hvorfor oversættelsen som regel er udpræget reduktionistisk – de konkret indstiftede spor udviskes, tillemper, bliver til det samme.

Med hensyn til forholdet mellem de to kommunikationsniveauer — det økonomiske og det litterære (ideologiske) — er det værd at understrege, at de er isomorfe — den indbyrdes relateret af kommunikationssituationens instanser er den samme på de to planer — men ikke reducerbare til én fælles instans, en fælles indholdsstruktur. Det er derfor også temmelig upræcist at bestemme den offentlige menings (de herskende tankers) indholdskategorier som afspejling af produktionsforholdene. Væsentligt er det blot på det helt generelle plan at fastholde ideologiens *ureflekteret affirmative karakter* i forhold til den givne kapitalistiske samfundsformation (28).

At der er tale om en eller anden form for interaktion mellem de to kommunikationsniveauer turde være åbenbart. Først reproduktionsteknikken (bogtrykkerkunsten) har for alvor muliggjort bøgernes status som varer, der produceres med henblik på markedet. Dermed er oversættelsen ikke i samme grad som tidligere afhængig af eksperter (f.eks. præster), der udlægger teksten, og i de økonomisk relativt højt udviklede samfund deltager stort set alle mennesker over en vis alder i læseprocesser af forskellig art. Den læsende praksis er hermed blevet kraftigt udvidet, men styringen af læseprocessen er ikke blevet mindre af den grund — tværtimod. Dette hænger selvfølgelig sammen med, at langt fra alle mennesker har adgang til al slags læsning. Ganske få instanser har monopol på, hvad man i al væghed kunne kalde primærlæsningen (der nedskrives i reportager, analyser m.m.), mens de flestes læsning er sekundær og dermed i høj grad styret af primærlæsningen (29). At tale om ideologien som affirmation af samfundsformationen indebærer en erkendelse af, at den (ideologien) er bestemt af de givne produktionsforhold (helt præcist måske snarere af forholdet mellem produktivkræfter og produktionsforhold — Marx og Engels er ikke helt klare på det punkt). I ideologiens fremtræden som offentlig mening, det vil sige i dens tilknytning til køberollen på det økonomiske plan over den indflydelse på arten af de værker, der produceres, idet der (i det mindste i forlagets selektion af produkterne) tages hensyn til salgbarhed. Denne indflydelse er imidlertid langt fra total. Bortset fra, at litterære (eller "litterære") værker som alle andre bevidsthedsprodukter kan være totalt eller delvis ideologisk prægede, er muligheden for betydningsformationer, der forholder sig negerende til den givne samfundsform ikke udelukket. Derimod er de etablerede regler for oversættelse så dominerende, at kritisk litteratur i stor udstrækning enten reduceres ved den førortalte selvbekræftende gestus (og bliver ideologisk kapital), eller, hvor dette ikke er muligt, fortrænges, så det kun er meget begrænsede grupper, der læser den (eller i det mindste læser den reflekteret). Men heller ikke her er der tale om total dominans: den offentlige mening som homogen ideologisk univers må nærmest betegnes som en idealtpe. Kritikken, tvetydigheden, tvivlrådigheden stikker hove-

det frem, ikke mindst nu, hvor den kapitalistiske samfundsformation knager i diverse fuger — en kritik, der i øvrigt kan være af ret så forskellig karakter, frem for alt afhængigt af om den repræsenterer kapitalens interesse i at få systemet til at fungere mere gnidningsfrit og effektivt eller lønarbejdernes interesse i at negere det kapitalistiske system som totalitet.

Med henblik på distribution af bog-varen kan forlæggeren foretage formelle eller informelle markedsundersøgelser, og forfatteren kan nære mere eller mindre velbegrundede forhåbninger om, at bogen læses af bestemte mennesker; men under alle omstændigheder er markedet en form for fremmedgørende instans, eller for at sige det med Jaques Derrida: produktionen for markedet indebærer en differens (difference) i to omgange: for det første må produktet ikke konsumeres umiddelbart af producenten selv — der bliver et "mellemrum", en udskydelse i tid og rum i forholdet mellem produktion og konsumering — og for det andet kan bytningen ikke foregå med henblik på en specifik modtagers specifikke behov, i en direkte udveksling.

Alternativet til produktion for markedet vil være produktion med henblik på en nærmere bestemt anvendelse af produktet. Dette betyder en negering af den abstrakte modtagerstatus, der fremfor alt er defineret ved ordet "køber", til fordel for konsumenten opfattet i en specifik social situation (som social klasse eller specifikationer af en sådan), således at det "litterære" produkt indgår som ikke-tilfældigt (30) led i en bestemt social praksis. Ordet litterær skal som tidligere antydtes tages i særdeles vid forstand (derfor anførselstegnene), således at det, visse mennesker (nogle med afsky og rædsel) kalder direkte politisk agitation, andre f.eks. bedriftsnær arbejderoplysning (31) indgår som en helt fundamental del af fænomenet litteratur.

I forbindelse med problematikken omkring markedsinstansens differens er det nærliggende at citere Brecht: "Den herskende æstetik (en del af den institutionaliserede offentlige mening, R.P.), bogprisen (der er en følge af produktionen for markedet, R.P.) og politiet (den offentlige menings håndfaste inkarnation, R.P.) har altid lagt en betragtelig *distance* mellem forfattere og folket" (jeg fremhæver, R.P.) (32). Hvortil blot skal bemærkes, at folket for Brecht ikke er noget abstrakt alment fænomen, men en bestemt social klasse: proletariatet.

En konkret litterær produktion er også en produktion, der sigter på en læseproces, som ikke bare betegner en reproduktion af givne samfundsbekræftende bevidsthedsstørrelser eller en passivt perciperende nydelse, men som realiserer produktets brugsværdi i en fornyet produktion, der betegner en overskridelse af det givne samfunds restriktive tekstunivers (de herskende tanken). En sådan understregning af den sproglige *praksis* (hvor et absolut skel mellem perception og produktion undgås — man kunne tale om en perciperende produktion) må naturligvis for ikke at havne i en futil

idealisme, indgå i en mere omfattende socio-økonomisk overskridende praksis, d.v.s. den må klart bestemmes som et led i klassekampen. Ophævelsen af det absolutte skel mellem produktion og perception betyder også ophævelsen af cementerede (institutionaliserede) produktions- og perceptionsinstanser, man får en stadig "skriven"-læsen-"skriven" bevægelse og dermed nye mønstre for etablering af social identitet, for selvdefinering.

At kommunikere konkret er ikke kun et spørgsmål om distributionsmåde. Spørgsmålet om hvilken art distribution binder i spørgsmålet om hvilken art litterær produktion, eller mere præcist: om hvilken karakter de litterære produktionsmidler har. Litterære produktionsmidler betyder her de kategorier, som strukturerer et givet erfaringsmateriale med f.eks. et skønlitterært værk som resultat. Problematikken omkring de litterære produktionsmidlers sociale funktion er behandlet hos Walter Benjamin: "Den dialektiske behandling af dette spørgsmål (i.e. spørgsmålet om forholdet mellem litterær og politisk kvalitet, R.P.). . . . kan overhovedet ikke stille noget op med en stiv, isoleret ting som værk, roman, bog. Den må indsætte den i de levende samfundsmæssige sammenhænge. . . . Og når den materialistiske kritik beskæftigede sig med et værk, så plejede den at spørge, hvordan dette værk forholder sig til epokens produktionsforhold. Det er et vigtigt spørgsmål. Men også et meget vanskeligt. Svaret på det er ikke altid utvetydigt. Og jeg vil nu gerne foreslå Dem et mere nærliggende spørgsmål. Et spørgsmål, som er noget mere beskedent, sigter kortere, men som, så vidt jeg kan se, giver større mulighed for svar. I stedet for nemlig at spørge: hvorledes forholder et værk sig til epokens produktionsforhold? er det indforstået med dem, er det reaktionært, eller tilstræber det deres omvæltning, er det revolutionært? — i stedet for dette spørgsmål eller i det mindste før dette spørgsmål vil jeg foreslå Dem et andet. Altså før jeg spørger: hvorledes forholder en digtning sig *til* epokens produktionsforhold? vil jeg spørge: hvorledes forholder den sig i dem? Dette spørgsmål sigter umiddelbart på den funktion, som værket har inden for en tids litterære produktionsforhold. Det sigter med andre ord umiddelbart på værkernes litterære *teknik*" (34).

Udviklingen af teknikken er en udvikling af produktivkræfterne, således at disse overskrider de givne (litterære) produktions- og distributionsforholds rammer og dermed virker ændrende ind på dem: "at forsyne et produktionsapparat uden — inden for mulighedens grænser — at forandre det, er en højst anfægtelig fremgangsmåde, selv når de stoffer, som dette apparat forsynes med, synes at være af revolutionær natur. Vi står nemlig over for den kendsgerning — som det forløbne årti i Tyskland har leveret masser af beviser for — at det borgerlige produktions- og publikationsapparat kan assimilere, ja propagere forbavsende mængder af revolutionære temer, uden dermed at sætte spørgsmålstejn ved sin egen beståen og den klasses beståen, som ejer det" (35).

Hos den bulgarsk-franske semiolog Julia Kristeva stilles spørgsmålet om de litterære produktionsmidlers karakter noget anderledes. Når Kristeva taler om poetisk sprogbrug, går det ikke som normalt på sproglige aspekter, der er specifikke for litteraturen, digtekunsten i snæver forstand. Der er tale om en overskridelse af det restriktive tekst-rum, den "parole" (sprogbrug), som vi normalt bevæger os indenfor. "Poetisk sprog" er ikke angivelse af et "sted", en institution (digtekunsten) inden for det kulturelle mønster, men af en bestemt form for sproglig praksis (36), der i øvrigt er hyppigt optrædende inden for litteratur i snæver forstand: "I dette perspektiv mister symbol-arbejdet ("digterens" arbejde) den vægt af dekorativ futilitet og vilkårlig abnormitet, som en positivistisk (og/eller platonisk) fortolkning havde tildelt den, og fremstår i al sin væsentlighed som særegen semiotisk praksis, der i en negativitetsbevægelse *på samme tid* negerer sprogbrugen (la parole) og det, som er resultatet af denne negation. Og fremhæver den kendsgerning, at den demotative sprogbrugs semiotiske praksis kun er *en* af de mulige former for semiotisk praksis" (37). Det poetiske sprog er således ikke nogen entydig negation af et entydigt normalsprog (entydigheden er knyttet til diverse distinktioner som f.eks. sand/falsk, positiv/negativ, konkret/abstrakt og real/fiktiv). Det er fundamentalt tvetydigt (38), hvilket imidlertid ikke er ensbetydende med, at det er uklart eller ukritisk — tværtimod. Der er nemlig ikke tale om at hypostasere tvetydigheden i et entydigt mimetisk postulat: verden er nu engang tvetydig, dens afbildning må derfor også være det. Tvetydigheden skal angive de sprogmuligheder, som udelukkes (fortrænges) af vores ideologiserede normalsprog. Dette kan gøres generelt eller ved at problematisere konkrete tekster (Kristeva taler i den forbindelse om *paragrammatisme*). Den tilsigtede effekt i forbindelse med sådanne konkrete refleksioner over tekster i en speciel "poetisk logik" kan betegnes som kritisk-empirisk med reference til en anden tradition (Habermas).

Som led i en revolutionær strategi forekommer betydningen af Kristevas poetiske sprog mig at være minimal af to årsager, som er nøje forbundne: 1. det (poetiske sprog) betegner en kritik af "litterære" (sproglige) produktionsmidler, mens produktions- og distributionsforhold på det nærmeste står uantastede tilbage. Udviklingen af de "litterære" produktionsmidler i retning af sprængning af de rammer for kommunikation, der sættes af produktionsforholdene — frem for alt markedsinstansen, kort sagt interaktionen har ikke samme centrale plads i problematikken, som det er tilfældet hos Benjamin, hvorved troen på den kritiske sprog-produktion får et idealistisk præg (til trods for al tale om "skriftens materialitet") 2. undervurderingen af kommunikationsaspektet fører til en negligerende af den radikalt ændrede situation, der er opstået med de elektroniske mediers voldsomme ekspansion.

Denne negligerende er absolut ikke noget, der gælder for specielt

Kristeva. Venstreintellektuelle, ikke mindst venstreintellektuelle, der på en ene eller den anden måde er beskæftiget med litteratur i snæver forstand er ofte i besiddelse af en fatal mangel på viden om og evne til udnyttelse af disse mediers specifikke karakter.

Dette forhold er emnet for en artikel af Hans Magnus Enzensberger: "Baukasten zu einer Theorie der Medien" (Kursbuch nr. 20, 1970). Også her tales der om modsætningen mellem det mulige og det virkelige — men i forbindelse med de elektroniske medier. Indsigten i disse medier må nødvendigvis medføre en ændring i de kategorier, der hidtil har afgrænset den "litterære" (kommunikative) problematik: "Omvæltningen i overbygningens produktionsbetingelser har gjort den traditionelle æstetik ubrugelig, lavet radikalt om på dens fundamentale kategorier og tilintetgjort dens "målestokke". De erkendelsesteorier, der lå til grund for den, er forældede; i de elektroniske medier træder et radikalt forandret subjekt-objekt forhold frem, der unddrager sig de gamle begreber. Forestillingen om det afsluttede kunstværk er for længst uholdbar. Den langvarige diskussion om kunstens død går i ring, så længe den ikke efterprøver de æstetiske begreber, der ligger til grund for den og opererer med kriterier, der ikke længere svarer til produktivkræfternes stade. Ved konstruktionen af en æstetik, der ville svare til den forandrede situation, må man tage udgangspunkt i det arbejde, der er foretaget af den eneste marxistiske teoretiker, der har indset de nye mediers emancipatoriske muligheder. Allerede for 35 år siden, altså på et tidspunkt, hvor bevidsthedsindustrien endnu var relativt svagt udviklet, underkastede Walter Benjamin dette fænomen en klarsynet dialektisk-materialistisk analyse. Hans tilløb er ikke blevet indhentet, endsige da overhalet af teorien siden den tid" (39).

Jeg skal ikke her komme nærmere ind på de muligheder, Enzensberger rider op i forbindelse med de elektroniske medier (f.eks. i retning af opløsning af det cementerede subjekt-objekt forhold), men blot gøre opmærksom på, at der i artiklen tales meget om de venstreintellektuelles manglende indsigt i disse mediers problematik (og deraf følgende mystifikation) og meget lidt om, hvilke umiddelbar konsekvenser, der skulle drages af en sådan indsigt — der tales i al vaghed om at få større indflydelse på deres anvendelse. Selv om dette sidste i sandhed er et problem, som nok umiddelbart kan give anledning til en vis pessimisme (hvordan bruge disse medier konkret politisk på trods af det kapitalistiske samfunds offentlighedskommunikation?), bør det imidlertid fastholdes, at den marxistiske overbygningsanalyses negligering af den ændrede medieproblematik — til fordel for f.eks. uopfindsomme litterære realismediskussioner eller futile verbale elevatorture mellem (uspecificeret) basis og (uspecificeret) overbygning (stuen og 1. sal) — er en ret væsentlig mangel (denne negligering er ikke total, men betragtet i et helhedsperspektiv er den særdeles udpræget (40)). "Det, som hidtil kaldtes kunst, er i en strikt hegeliansk betydning

ophævet (aufgehoben) gennem medierne og i dem. . . . Den kunstneriske produktivitet fremstår som ekstremt grænsetilfælde af en meget mere almen produktivitet, og den er kun af samfundsmæssig betydning i den udstrækning den opgiver alle krav om autonomi og begriber sig selv som grænsetilfælde. . . . For den æstetiske teori er det ensbetydende med et gennemgribende perspektivskifte. I stedet for at betragte de nye mediers produktion ud fra ældre produktionsmåders synsvinkel må den omvendt analysere det, som bliver frembragt med de overleverede "kunstneriske" medier, ud fra de nuværende produktionsbetingelser" (41).

Ralf Pittelkow
Åbjergvej 4 A
2720 Vanløse

Noter

- (1) "Man kan altså forestille sig en videnskab, der studerer tegnenes liv i det sociale liv . . . vi vil kalde den semiologi", Ferdinand de Saussure: *Cours de linguistique générale*, p. 33. Payot, 1968.
- (2) "Fonologien kan ikke undgå for socialvidenskaberne at spille den samme fornyende rolle som atomfysikken f.eks. har spillet for alle eksakte videnskaber." Claude Lévi-Strauss: *Anthropologie structurale*, p. 39. Plon 1958.
- (3) Larousse 1966.
- (4) "Modellen må konstrueres således, at dens anvendelse kan gøre rede for alle kendsgerninger", Lévi-Strauss: op. cit., p. 306.
- (5) Brev til W. Borgius i Breslau, London, 25. januar, 1894. Her citeret efter *Über Kunst und Literatur*, p. 95. Dietz 1967.
- (6) *ibid.*, op. cit. p. 103.
- (7) Samme bestræbelse kommer endnu mere markeret til udtryk hos Louis Althusser i *Pour Marx*, Maspero 1965, dansk udg. For marx, Rhodos 1969.
- (8) Bidrag til Kritikken af den hegelske Retsfilosofi. Indledning. Her citeret efter Johannes Witt-Hansen: *Karl Marx*, p. 51. Berlingske Filosofi Bibliotek, 1970.
- (9) Der Fetischcharakter der Ware und sein Geheimnis, in *Das Kapital*, p. 93. Dietz, 1969.
- (10) Et eksempel på brugen af kunst som en slags afspejling (af nemhedsgrunde betragter jeg her afspejlingsmetaforen som uproblematisk) til revolutionære formål (der er ganske vist tale om den borgerlige revolution) findes i G. V. Plekhanovs artikel "French Dramatic Literature and French Eighteenth-century Painting from the Sociological Standpoint" in *Art and Social Life*, Lawrence & Wishart, 1953.
- (11) Georg Lukács: Es geht um den Realismus. Her citeret fra F. J. Raddatz: *Marxismus und Literatur*, bd. II, pp. 69-70. Rowohlt, 1969.
- (12) Vision du monde er forskellige steder oversat til verdensanskuelse, hvilket kan give anledning til misforståelser. Normalt forstår man vel nok ved verdensanskuelse noget explicit artikuleret. La vision du monde omfatter imidlertid en gruppes aspirationer, følelser og ideer.
- (13) Fra Ideology and Writing in *Times Literary Supplement* 28/9 1967. Her citeret fra den danske udg., Ideologi og litteratur, in *Strukturalisme* (en antologi ved P. Madsen), p. 239, Rhodos, 1970.
- (14) Jvf. Althusser's begreber "determination i sidste instans" og "overdetermination" i *Pour Marx*.
- (15) Hos Goldmann gælder dette i forbindelse med behandlingen af de enkelte værkers status, mens den historiske udvikling netop beskrives som struktureringer.
- (16) Ordet tekst må her tages i meget vid forstand, nærmest synonymt med betydningsforløb.
- (17) "Det pågældende element forholder sig samtidig til analoge elementer i andre værksystemer og sågar i andre rækker — og på den anden side til andre elementer i det givne system. Det ene er autofunktionen, det andet synfunktionen." Jurij Tynjanov: *Über literarische Evolution in Die literarischen Kunstmittel und die Evolution in der Literatur*. Edition Suhrkamp, 1967.
- (18) Questions de méthode in *Critique de la raison dialectique*. Gallimard, 1960. Her citeret efter den danske udg. Eksistentialisme og marxisme, p. 116. Gyldendal 1969.
- (19) Jvf. hvad Althusser skriver herom i forordet til *Lire le Capital*, Petite collection maspero, 1969.
- (20) Jvf. Jacques Derrida: *De la grammatologie*, p. 108. Éditions de Minuit, 1967. Dansk udg. Om grammatologi, p. 153. Arena, 1970.
- (21) Per Aage Brandt: Tekstens teori in *Poetik II*, 4, p. 42. Akademisk Forlag, 1970. Se også samme forfatter: Fiktivitet og semiologi in *Poetik II*, 2, p. 51. Akademisk Forlag, 1969.
- (22) Det er underforstået, at der er tale om kapitalistiske samfund.
- (23) Et produkts værdi bestemmes ifølge Marx ved det kvantum samfundsmæssigt nødvendigt arbejde, der skal til for at frembringe det. Denne værdi er abstrakt i den forstand, at den bestemmes uafhængigt af det givne produkts og den givne produktions specifikke karakter, d.v.s. kvantitativt fremfor kvalitativt.
- (24) Dette gælder generelt. Naturligvis er der forlag, som kører med underskud (hvilket ikke forhindrer, at der er tale om merværdi i Marx' betydning) af den ene eller anden grund.

- (25) Das Kapital, p. 88. Dietz 1969.
- (26) Jean-Joseph Goux: Numismatiques in Tel Quel nr. 35-36. Goux' særdeles spændende artikler beskæftiger sig med guldet, faderskikkelsen, fallosen og sproget (la langue) som generelle ækvivalenter.
- (27) Det må understreges, at der er tale om den offentlige mening som ideologisk fænomen. Uden denne præcisering ville betegnelsen være abstrakt og derfor værdløs. Se i øvrigt note 28.
- (28) Det forudsættes her, at der i det kapitalistiske samfund kun kan være tale om en borgerlig ideologi i betydningen betydningsstørrelser, der tjener borgerskabets interesser. Dette er relevant for så vidt som man angiver dels det aprioriske, ureflekterede, dels det fortrængende/forvrængende moment som ideologisk karakteristika, når de kan relateres meningsfuldt til klasseinteresser. At tale om fortrængning og forvrængning forudsætter ikke nødvendigvis et begreb om en absolut sandhed. I reglen kan forvrængningen beskrives på baggrund af selve præmisserne for de forvrængede betydningsstørrelser (d.v.s. inden for rammerne af samme betydningsformation) eller ved hjælp af kategorier, der indgår i eller kan oversættes til denne betydningsformation (hvilket undertiden forleder visse mennesker til at tro på fraser om at menneskene (inklusive magthaverne) vil bringes til at efterleve det gode og sande, hvis man blot afdækker det for dem), men forvrængningen bestemmes ved umuligheden af eller den manglende interesse i (det er strengt taget det samme i denne forbindelse) at gøre rede for visse fænomener — der så evt. ophøjes til symptomer på evige naturlove). Det fortrængte betegner en overskridelse af den givne problematik (virkelighedsstrukturen), der i givet fald måtte omstruktureres, hvis forvrængningen skulle overvindes, hvad den kun kan blive i det omfang det ikke anfægter bestemte klasse-mæssige interesser. Ideologien er med andre ord et tankemønster, der er adækvat for (d.v.s. giver "passende" retningslinier for handling inden for) en given samfundsformation, in casu den kapitalistiske. Naturligvis kan andre lave andre ideologibestemmelser, men en beskæftigelse med de væsentligste punkter i det foregående forekommer mig uomgængelig: 1. det fundamentale skel mellem affirmerende og negerende betydningsformationer. 2. deres nærmere bestemmelse med hensyn til refleksion, fortrængning etc.
- (29) Det turde fremgå af sammenhængen, at der her tales om litteratur i meget vid forstand, det vil på det nærmeste sige ensbetydende med "det skrevne" — jvf. det følgende.
- (30) Tilfældighedsmomentet er knyttet til markedsinstansen, som statuerer den dobbelte differens.
- (31) Se Oskar Negt: Arbejderoplysning i senkapitalismen in Vindrosen nr. 2-3, 1970. Begrebet "bedriftsnær arbejderoplysning" forekommer mig særdeles relevant fordi det refererer til en specifik modtagerstatus.
- (32) Volkstümlichkeit und Realismus, in Schriften zur Literatur und Kunst 2 p. 322, Gesammelte Werke bd. 19, Suhrkamp 1967.
- (33) Jvf. Althusser's kundskabsproduktionsmodel, jvf. f.eks. Roger Fjellström: Althusser och kundskabsproduktionens teori, komma nr. 3, 1968.
- (34) Der Autor als Produzent, Versuche über Brecht, Suhrkamp 1967. Her citeret fra Raddatz: Marxismus und Literatur bd. II p. 264-265. Dansk udg. Kunstneren som producent, Vindrosen nr. 7, 1969.
- (35) ibid. pp. 269-270.
- (36) Jvf. Roman Jakobson: "Derfor kan lingvistikken, når den beskæftiger sig med den poetiske funktion, ikke begrænse sig til poesiens område." Linguistics and Poetics in Style in Language (ed. Sebeok) p. 356. M.I.T. Press, 1960. Dansk udg. Vindrosen nr. 7, 1967.
- (37) Poésie et négativité in Σημειωτική — Recherches pour une sémanalyse, p. 276. Seuil, 1969.
- (38) Denne tale om poetisk tvetydighed leder naturligt tanken hen på visse dele af den engelsk-amerikanske nykritik (bl.a. Cleanth Brooks). Til trods for lighederne er der dog, så vidt jeg kan se fundamentale forskelle på de to tvetydighedsbegreber. Det ville imidlertid føre for langt at komme ind på dem her.
- (39) Kursbuch nr. 20, 1970, p. 178-179.
- (40) Den marxistiske medieanalyse har manifesteret sig kraftigst som ideologikritik — der imidlertid ikke i større omfang har taget kommunikationsmådens specifikke karakter op.
- (41) Enzensberger: op. cit., p. 179.